

AZƏRBAYCANDA ƏL XALÇA SƏNƏTİ: PROBLEMLƏR VƏ GƏLƏCƏK İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə. Xalça sənəti Azərbaycan xalqı üçün onun zəngin mənəvi dünyasının, dünyagörüşünün və estetik zövqünün əks olunduğu mədəniyyət sahəsidir. Azərbaycanın hər bölgəsi özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə səciyyələnən xalçaları və xalça məmulatları ilə məşhurdur. Azərbaycanda yerli xalçaçılıq məktəbləri bir-birini zənginləşdirən və tamamlayan, qarşılıqlı təsir gücünə malikdir. Məruzədə son 100 ildə Azərbaycanda xalçaçılığın qısa tarixindən əlavə, bu sahənin aktual hesab edilən bəzi problemləri və inkişaf istiqamətləri də göstərilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan xalçaları, xalça məktəbləri, regional xüsusiyyətlər, əl xalçaları istehsalında xammal, iqtisadi göstəricilər.

Azərbaycanın zəngin və mürəkkəb coğrafi rəngarəngliyindən qaynaqlanan, çox uzun zaman ərzində formalaşmış ənənələrimiz və milli-mədəni xüsusiyyətlərimiz həyatımızın bütün sferalarında, o cümlədən tətbiqi sənətin müxtəlif sahələrində, konkret olaraq əl xalçaçılığı sahəsində öz əksini daha qabarıq şəkildə tapmışdır. Övladının ilk addımlarının yumşaq xalça üzərində atmasına alışmış hər bir azərbaycanlı əzizini son

mənzilə də xalçaya bükərək yola salır. Bu, min illəri adlayaraq müasir dövrümüzə qədər yaşadılan qədim Türk ənənəsidir. Xalqımız xalçaya təkcə məişət əşyası kimi deyil, həm də mənəvi dəyərlərinin təcəssümü kimi baxır. Zaman ötdükcə xalçalar məişətdə bəsit xarakterli isidici və ya qoruyucu əşya olmaqdan başqa, həm də yaşayış yerlərinin zövqlə bəzədilməsi kimi daha bir önəmli sayılan xüsusiyyətilə – estetik zövqü formalaşdırmaqla həyatımızın vacib atributuna çevrilmişdir. Müxtəlif tarixi mənbələrdəki məlumatlara görə, orta əsrlərdə Azərbaycan Şərqdə həm xovlu, həm də xovsuz xalça istehsalının mərkəzlərindən biri hesab olunmuşdur. Dünyanın böyük və çox məşhur muzeylərində, şəxsi kolleksiyalarda saxlanılan minlərlə Azərbaycan xalçaları buna bariz nümunədir. Ümumiyyətlə, dekorativ tətbiqi sənətin ən önəmli növlərindən olan xalçaçılıq böyük mədəniyyətə və qədim tarixi ənənələrə malik xalqlara məxsus sənətdir. Bu sənət qədim “İpək yolu” boyunca şərq ölkələrinin əksəriyyətində yayılmışdır. Hər bir sənət növü və onun məhsulu olan əsərlər xalqın sərvətidir. Zamanından, mühit və məkanından asılı olaraq çox saylı təsir amilləri ilə yanaşı xalqın bədii təfəkkürü, adət-ənənələri, milli xüsusiyyətləri və tətbiqi sənət sahəsindəki qazandığı nailiyyətləri əl xalçalarının hər bir naxışında öz əksini tapmışdır. Azərbaycan xalqı mədəniyyətin ən ali səviyyəsinin təcəssümü olan bu qədim sənətin banilərindən sayılır.

Xalqımız bəşəri əhəmiyyətə və dəyərlərə malik qədim folklor, zəngin ədəbiyyata, çeşidli və köklü sənət növlərinə, mədəniyyət və incəsənət nümunələrinə, konkret olaraq isə fərdi yaradıcılıq və fitri istedad tələb edən Muğam qədər qədim, zövqlü və zəngin musiqiyə, mürəkkəb, çoxsaylı və çeşidli fəlsəfi mənələrdən ibarət naxışları olan xalça sənətinə malikdir. Müxtəlif tarixi formasialarda dövlətçiliyini və milliliyini saxlaya bilmiş, hətta intibah dövrünü yaşamış Azərbaycanda bü-

tün sahələr kimi, tətbiqi sənətimizin ən dəyərli sahəsi olan xalçaçılıq da inkişaf mərhələlərini keçmişdir. Xalça bir sıra maddi və mənəvi dəyərləri əks etdirən xüsusiyyətlərə malik olmaqla yanaşı, həm də bədii təsviri sənətin tərkib hissəsi olan xalq yaradıcılığının özəyini təşkil edir. Xüsusilə bir məsələyə toxunmaq istərdim ki, bu cəhət Xalq sənətinə şamil edilən müxtəlif sferalara aid oluna bilər. Xalqımızın folklorunda kök salmış əksər mahnuların Xalq mahnısı kimi təqdim edilməsi ənənəvi xarakter daşıyır. Nəzərə alsaq ki, bu mahnıları xalq bir yerə toplaşaraq bəstələmiş, yəni söz və mahnularını birlikdə yaratmamışdılar, deməli, xalq arasında milli mənsubiyyəti, etnik və regional xüsusiyyətləri ilə səciyyələnən xüsusi istedadlı və fitri qabiliyyətli şəxslərin təfəkkürünün məhsulu olan hər hansı bir sənət nümunəsi, o cümlədən mahnular fərdi müəlliflik hüququ almadan birbaşa xalq mahnısı adı altında konkret bölgədə yayılırdı. Eyni sxemi xalça sənətinə də şamil etmək olar. Xalça da bir və ya bir neçə rəssamlıq qabiliyyətli, fəlsəfi fikirli, istedadlı toxucuların təfəkkürünün məhsulu olsa da, müasir dövrümüzdən fərqli olaraq, fərdi müəllifinin adını daşımamışdır. Xalçalar da tarix boyu mənsub olduğu xalqın və regional xüsusiyyətlərini əks etdirdiyi tarixi məkanların adları ilə bağlanmışdır. Xalqımızın milli təfəkkürünün məhsulu və etnik mənsubiyyətinin təcəssümü sayılan hər iki incəsənət sahəsi milli köklərə söykənən və icraçının fərdi xüsusiyyətlərini, eləcə də əhval-ruhiyyəsini əks etdirən və milli ruhdan qidalanan qeyri-adi sənət sahələridir. Xüsusilə də Azərbaycanın mürəkkəb relyefi və zəngin təbiəti bölgələrdə xalçaçılığın fərqli cəhətlərinin formalaşmasında və inkişafında əvəzsiz rol oynayıb. Boyaq xassəli zəngin bitki örtüyü, qara, boz, qəhvəyi və sair rəngli təbii yunun bolluğu, eləcə də istedadlı toxucu potensialının mövcudluğu ölkəmizin hər bir bölgəsində regional xüsusiyyətləri ilə fərqlənən məxsusi xalçaçılıq ənənələrinin forma-

laşmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycan incəsənətinin nadir inciləri olan xalçaçılıq tətbiqi sənət növlərinin daim şahı sayılmışdır. Çünki bu əsərlər sırf Azərbaycan sənətkarlıq ənənələri üzərində köklənmişdir. XIX əsrin sonlarında dünya bazarlarında Azərbaycan xalçalarına tələbatın artması ölkəmizdə xalçaçılığın daha da inkişaf etməsinə səbəb olmuşdu. Azərbaycan xalçalarını, o cümlədən Şuşa xalçalarını araşdıran gürcü mənşəli rus tədqiqatçısı və Şuşa şəhər məktəbinin müəllimi Yakov Zeddenidzenin yazılarında da Azərbaycan xalçaları haqqında maraqlı məlumatlar var. O, Şuşa xalça və xalça məmulatlarını tədqiq edərək göstərirdi ki, həmin dövrdə istehsal olunan xalça və palazlar kəmiyyəti və keyfiyyətinə görə bütün Qafqazda birinci yeri tuturdu. Şimali Azərbaycanın ən böyük ölçülü xalısı da məhz bu zamanlarda Şuşada toxunurdu. Əl xalçaları məişətimizin əsas və çox vacib elementi, istifadəsinə alışdığımız gözəl bəzək əşyası olmaq etibarını ilə həm də ən dəyərli sənət nümunəsidir. Qeyd etdiyim kimi, bütün dünyada məşhur olan Quba-Şirvan, Gəncə-Qazax, Qarabağ, Təbriz xalçaçılıq məktəbləri tarixi adlayaraq, bu bölgələrdə toxunan müxtəlif dəyərli xüsusiyyətlərə malik xalçalar hər zaman özünəməxsus üslubları ilə - ilmələrinin sıxlığına, naxış və rəng çalarlarına, yerli xammaldan hazırlanan xov əmələ gətirən üz ipliynin xüsusiyyətləri və keyfiyyətinə, toxunuş texnologiyasına görə fərqlənir. Həmin dövrdə Azərbaycan xalçalarının Rusiya büdcəsinə xarici valyuta gətirdiyini nəzərə alaraq, bu xalçalara olan maraq Rusiyada siyasi formasiyanın və sosial quruluşun dəyişməsilə heç də azalmamış və hətta daha çox cəlbedici xarakter almışdı. Lakin təəssüf hissi ilə qeyd etməliyəm ki, SSRİ-nin dövründə "Azərbaycan xalçası" beynəlxalq bazarda olan əvvəlki mövqelərini itirərək yeni ad aldı. Halbuki 19-cu əsrin əvvəllərində 1920-ci illərə qədər dünya bazarında "Azərbaycan xalçası" əhəmiyyətli mövqeyə malik olub. Sonradan bizim xalçalar öz mən-

sub olduğu adıyla deyil, müxtəlif, o cümlədən "Rus", "Sovet", "Qafqaz" və ya regional ("Quba, Şirvan" və sair) adlarıyla bazara təqdim edilib. XX əsrin əvvəllərində dünyada və Qafqaz coğrafi məkanında baş verən inqilabi çevrilişlər nəticəsində regiona siyasi təsirin azalması və etnik toqquşmalar nəticəsində baş verən demoqrafik dəyişikliklər bütün iqtisadiyyatda olduğu kimi xalq tətbiqi sənətində, o cümlədən xalça sənətində də müvəqqəti durğunluğa səbəb olmuşdu. Lakin keçən əsrin 1921–25-ci illərindən etibarən yaranmış nisbi siyasi sabitlik nəticəsində Azərbaycanda xalçaçılıq sənətinin inkişafı yenidən geniş vüsət almağa başladı. Beləki, Azərbaycanda sovet üsulidarəsinin qurulduğundan bir il sonra Azərbaycanın ənənəvi xalçaçılıq bölgələrinin bəzilərində xalça artelləri yaradılmağa başlandı. Zaqafqaziya SFSR – Zaqafqaziya Sovet Federativ Sosialist Respublikasının (SSRİ-nin qurulduğu ilkin illərdə sonradan 3 ayı itti faq ölkələrinə parçalanacaq Azərbaycan SSR, Gürcüstan SSR və Ermənistan SSR-dən təşkil olunmuş və 12 mart 1922-ci ildən 5 dekabr 1936-cı ilə qədər mövcud olmuş federativ itti faq respublikası.), tərkib hissəsi sayılmış Azərbaycan SSR-nin Xalq Komissarları Şurasının ("Sovnarkom"un) Mərkəzi İcra Komitəsinin qərarı ilə növbəti illərdə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində sənətkar xalçaçı qadınların əməyinin faydalı işə cəlb edilməsi üçün artellər yaradılması sürətləndirilir, xalça sənayesinin formalaşmasına diqqət sürətlə artırıldı. xalça sənayesinin inkişafında vacib sayılan səbəblərdən biri və ən əsası dövlətin prioritetlərinə aid olan, Dövlət büdcəsinə valyuta daxil olmalarında xüsusi rol oynayan xalça məmulatlarının beynəlxalq bazarlarda ticarətinin təşkili idi. Odur ki, uzun illər SSRİ iqtisadiyyatında əl xalçaları mühüm strateji əhəmiyyətli məhsullar siyahısına aid edilirdi. Bütün bu amillər xalça sənayesinin önəmli sahəyə çevrilməsinə zəmin yaradırdı. Bu səbəbdən ölkə ərazisində fəaliyyətdə olan bütün xalça artellərinin

birləşdirilməsi hesabına Xalq Komissarları Şurası tərəfindən 1925-ci ildə ("Халча союз"), "Azərxaçça" Sənaye İttifaqı təsis edilmişdi. Bu yeni təsərrüfat idarəçiliyi sistemi ölkə ərazisində ayrı-ayrılıqda çalışan fabrik və artellərin fəaliyyətinin mərkəzləşdirilmiş qaydada idarə edilməsi məqsədilə yaradılmışdı. Başqa sözlə artıq respublikada bütün xalça artelləri "Azərxaçça" İttifaqının tərkib hissəsi, yəni təsərrüfat subyektləri idi. Xüsusi qeyd etmək istəyirəm ki, bu müəssisənin sifarişi ilə 1928-ci ildə ölkədə ilk dəfə olaraq, öz dövrü üçün nəfis, qeyri-adi və rəngli Xalça Kataloqu yaradıldı. Bütün sənət artelləri qadınların ev şəraitində fəaliyyətinə üstünlük verirdi. Bu zaman xalça toxumağı bacaran ailə üzvləri ümumi fəaliyyətə cəlb edilirdilər. Lakin 30-cu illərin qanlı repressiya dövrü və II Dünya müharibəsi bu sənət sahəsinə, ümumilikdə isə Azərbaycan Xalça sənayesinə təsirsiz keçməmişdi. Xalça sənayesində təchizat, ümumilikdə isə fəaliyyət qismən zəifləmiş və bəzi hallarda respublikanın əksər bölgələrində mövsümü xarakter almışdı. Kənd təsərrüfatında və bir sıra strateji sənaye fabriklərində işçi qıtlığı yarandığından xalçaçılar da bu sahələrdə fəaliyyətə cəlb edilir, cəbhə üçün zəruri sayılan ərzaq və sursatların istehsalında iştirak edirdilər. Yaradıldığı dövrdən hal hazırda kimi "Azərxaçça" müəssisələri mahiyyət etibarını ilə bir məqsədə – Azərbaycan Xalçaçılıq ənənələrinin qorunub yaşadılmasına, inkişaf etdirilməsinə və ixtisaslı xalçaçı mütəxəssislərin yetişdirilməsinə xidmət etmiş, təcrübəli ustaların yaradıcı yanaşmalarını hesabına ənənəvi xalça kompozisiyalarının zənginləşdirilməsində mühüm rol oynamışdır. Həmin dövrlərdə müəssisəyə bir neçə rəhbərlər təyin olunsada onlardan daha uzun müddətdə və aktiv fəaliyyətdə olanı 1929–1952-ci illərdə "Azərxaççaittifaq" birliyinin idarə heyətinin sədri M.Həsənov olmuşdur. Azərbaycan xalça sənətinin sonrakı məqsədyönlü inkişafı dövrü isə XX əsrin ortalarına təsadüf edir. Bu dövrdə Azərbaycan

xalça sənətinin sistemli şəkildə inkişafı bir neçə istiqamətdə davam edərək çoxcəhətli xarakter daşmışdır. 1962-ci ildə "Azərxaççaittifaq"ın bazasında "Azərxaçça" İstehsalat Birliyi yaradılmış və bir müddət sonra Respublikada Yerli Sənaye Nazirliyinin yaradılması ilə bir sıra müəssisələr kimi xalça istehsalı üzrə ixtisaslaşdırılmış yeganə birlik kimi həmin nazirliyin tabeliyinə verilmişdi. Birliyin müəssisələrində 1958–63-cü illərdən etibarən kустar üsullarla hazırlanmış taxta xanalar (xalça toxumaq üçün dəzgahlar) yeni, yarım mexaniki, möhkəm gövdəli metal dəzgahlarla əvəz edilir, müəssisələr hazır boyanmış iplər və digər xammal ilə, toxucular kütləvi surətdə fərdi əmək alətləri ilə, o cümlədən həvə, qayçı, qarmaqlı bıçaq və sair əmək vasitələri ilə mərkəzləşdirilmiş qaydada təmin edilirdilər. Həmin dövrlərdə "Azərxaçça" İstehsalat Birliyində qədim xalçaların naxışları öyrənilərək bərpa olunur, yenidən kütləvi istehsalatə tətbiq edilirdi. Bu məqsədlə 1952-ci ildən bu müəssisəyə rəhbərlik edən və müəssisənin inkişafında mühüm rol oynamış Aliyə xanım Bağirovanın sədrliyi ilə birlik üzrə Bədii Şura yaradılmışdı. İdarənin nəzdində fəaliyyət göstərən Eksperimental-Bədii Laboratoriyanın əsas fəaliyyəti isə SSRİ Dövlət mükafatı Laureatı, Azərbaycanın Xalq Rəssamı, görkəmli xalçaşünas alim Lətif Kərimovun üzərində qurulmuşdu. Laboratoriya fəaliyyəti dövründə xalçaçılığın inkişafına təkan verə biləcək təşkilatlarla, xüsusilə də Lətif Kərimovun rəhbərlik etdiyi Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutu yanında Dekorativ və Tətbiqi İncəsənət Şöbəsi ilə sıx əməkdaşlıq edirdi. Bu zaman laboratoriyada ölkəmizdə itirilməkdə olan naxışların və ya ümumilikdə xalça kompozisiyalarının bərpası üzərində fəal iş aparılırdı. Bir sözlə, "Azərxaçça" Birliyinin nəzdində elmi fəaliyyətlə də məşğul olan xalça mütəxəssislərinin yetişdirilməsinə başlanılmışdı. 1980-ci ildə Birlik Azərbaycan SSR Yerli Sənaye Nazirliyinin tabeliyində

yenilənmiş strukturunda, “Azərxaçça” Elmi Yaradıcılıq İstehsalat Birliyi kimi qeydiyyatda alındı və 2016-cı ilədək bu adı ilə fəaliyyət göstərdi. Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, Respublikamızın əl xalçaçılarının uzun illər istinad nöqtəsi, dayaq yeri olan və fəaliyyəti tarixində dəfələrlə beynəlxalq mükafatlara layiq görülmüş “Azərxaçça” Elmi Yaradıcılıq İstehsalat Birliyi yaradıldığı tarixdən bəri Xalq Tətbiqi sənətimizin incisi sayılan Milli xalçaçılıq sahəsinin inkişafına xidmət etmiş və bu sənəti qoruyub yaşadan yeganə ixtisaslaşdırılmış Dövlət müəssisəsi olmuşdur. Lakin Sovet idarəetmə sisteminin tələblərinə uyğun yaradılmış müəssisə müstəqillik dövründə artıq idarəetmə strukturuna və bir sıra parametrlərə görə yeni dövrünün tələblərinə müəyyən mənada cavab vermirdi. Dünya xalça bazarında baş verən neqativ proseslər müəssisənin məhsullarına tələbatı azaltmaqda idi. Azərbaycan xalçalarının naxışlarına uyğun xalçalar ucuz işçi qüvvəsinin bol olduğu ölkələrdən Avropaya və bir sıra Azərbaycan xalçalarının tanınmış olduğu ölkələrin bazarlarına ayaq açmağa başlamışdı. Bu zaman ölkədə aparılan iqtisadi islahatlar çərçivəsində tətbiq olunan bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq, əl xalçası istehsalı sahəsində aparıcı qüvvə sayılan, mərkəzləşdirilmiş idarəetmə sistemində və təcrübəsinə malik “Azərxaçça” Elmi Yaradıcılıq İstehsalat Birliyinin müəssisələri 1998-ci ildən etibarən ardıcıl olaraq özəlləşdirildi. Xalçaçılıq sahəsində yaranmış durğunluğu aradan qaldırmaq üçün dövrün tələblərinə uyğun yeni islahatların aparılmasına ehtiyac yaranmışdı. Bunu nəzərə alaraq, özəlləşdirilməsi tamamlanmış “Azərxaçça” Elmi Yaradıcılıq İstehsalat Birliyi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə ləğv edildi və “Azərxaçça” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradıldı. “Azərbaycan Respublikasında xalça sənətinin qorunmasına və inkişaf etdirilməsinə dair 2018–2022-ci illər üçün Dövlət Proqramının tətbiqi son dövrlərdə ölkə rəhbərliyinin diqqəti və səyi

nəticəsində intibah dövrünü yaşayan, Azərbaycan Xalq Tətbiqi Sənətinin ən mühüm sahəsi olan xalçaçılığın inkişafına çox dəyərli töhfə olmaqla yanaşı, həm də sərbəst əmək qüvvələrinin, xüsusilə də qadın əməyinin faydalı istiqamətə yönəldilməsi, regional iqtisadi inkişafın və bölgələrdə əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsi baxımından da əvəzsiz və zəruri addımdır. Respublikamızın müxtəlif bölgələrində davamlı olaraq yeni-yeni xalça müəssisələrinin yaradılması buna bariz nümunədir.

Mövcud problemlər və sahənin inkişafı istiqamətləri üzrə təkliflər: Əl xalça istehsalı sahəsinin inkişafına yönəldilmiş Dövlət Siyasətini həyata keçirərək və sahənin fəaliyyətinə nəzarət mexanizmini icra edəcək kiçik, eyni zamanda çevik idarəetmə üzrə dövlət qurumunun yaradılması Xalq Tətbiqi sənətimizin bundan sonra da yaşadılmasına ən önəmli zəmanətdir. (İran və Türkmənistanın təcrübəsinə istinad edilə bilər). Azərbaycan Xalçaçılarının xalça istehsalı və milli sənətin qorunub yaşadılmasında dövlət qayğısına və himayəsinə daim ehtiyacı vardır. Əsasən xalça istehsalı və ona aid bütün infrastruktur sahələr Dövlətin qayğısı, eyni zamanda nəzarəti və diqqətilə əhatə olunmalıdır. “Azərxaçça” müəssisələrinin yaranışından bəri 100 ilə yaxın müddətdə dünyada tanınmış ticarət markasına malik olmuşdur. Bu markanın qorunub ümumi Milli marka kimi yaşadılması zəruri olsa da, əl xalçaçılığının sahəsində çalışan müəssisələrin ümumi sayının nisbətində bu məhdud xarakter daşıyır. Odur ki, Azərbaycanın bütün əl xalça istehsalçılarını təmsil edə biləcək xalçaların ümumiləşdirilmiş ticarət markası formalaşdırılmalı və dünyaya təbliğ edilməli və ya paralel olaraq bir neçə məşhur ticarət markasının yaradılmasına baxılmalıdır. Əks təqdirdə qeyd olunan sahədə yeganə markanın bazardan sıxışdırılması milli xalçaçılıq sahəsinin çökməsinə və ya tətbiqi sənət sahəsi kimi deyil, sənaye sektoru kimi baxılmasına səbəb ola bilər ki, bu da milli

ənənələrə söykənmiş çox qədim sənətimizin ümumilikdə şöhrətinə və perspektivinə xələl gətirmiş olar.

- Avropanın bir sıra aparıcı ölkələrində dövlət dəstəyi ilə Sərgi-satışın təşkili, nümayəndəliklər və ya mağazaların açılması və təbliği Azərbaycan Milli xalçaçılıq sənətini tərənnüm edən istehsalçı müəssisələrin mallarına marağı və tələbatı artırır. Xalça sənətinin təbliği məqsədilə Biznesin və Xalq Tətbiqi Sənətinin təşviqi Proqramları çərçivəsində Beynəlxalq Sərgilərdə, Biznes Forumlarda və sair tədbirlərdə əl xalçası istehsal edən bir sıra tanınmış ticarət markasına malik müəssisələrin iştirakının təmin edilməsi və səfərlərin maliyyələşdirilməsi mümkündür.
- Hal hazırda maşın üsulu ilə toxunan xalçaların kompüterləşdirilmə nəticəsində tərəqqisilə xalçaçılıqda geniş alternativ xüsusiyyətlərin təşəkkül tapması və əsasən də işçi qüvvəsinin ucuz olduğu ölkələrdən – Çin, Pakistan, Əfqanıstan, Hindistan və sairələrdən kütləvi surətdə ucuz qiymətlərdə əsasən Azərbaycan naxışlarından ibarət saxta xalçaların dünya bazarına, o cümlədən ölkəmizin daxili bazarına axını olmuşdur. Odur ki, Azərbaycan xalçalarının daha geniş miqyasda tanınmasında dövlət dəstəyinə ehtiyac vardır. Doğrudur, İqtisadiyyat Nazirliyi son 2–3 ildə Azərbaycanda istehsal olunan bütün məhsulların təbliğinə diqqətini artırmaqla yeni layihələr həyata keçirmişdir. Hesab edirəm ki, xalçaçılıq sahəsinə bir qədər fərdi yanaşma tələb olunur.
- Sahənin tənzimlənməsi üzrə “Azərbaycan Xalça sənətinin qorunması və inkişaf etdirilməsi haqqında” Qanunun işləmə mexanizminin hazırlanması Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 07 fevral 2005-ci il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə həvalə edilmişdi. Lakin, sahənin inkişafı məqsədilə Dövlət proqramının tətbiqi istisna olmaqla bu günə qədər belə bir mexanizm mövcud

deyil. Bir mərkəzdən koordinasiya edilməklə, Milli Xalçaçılıq sahəsinin inkişaf Konsepsiyasını müəyyən edən Dövlət proqramlarına uyğun olaraq, sahənin sağlamlaşdırılması tədbirlərinin həyata keçirilməsi və bazarda mövcud xalça məhsullarının “Azərbaycan Xalça sənətinin qorunması və inkişaf etdirilməsi haqqında” Qanunun müvafiq bəndinə uyğun olaraq, “Vahid Reyestr” qeydiyyatından icbari qaydada keçirilməsinin təmin edilməsi daxili bazarda, xüsusilə də İçəri şəhərin xalça mağazalarında satılan xaricdən gətirilmiş saxta xalçalar hesabına formalaşmış qeyri-sağlam rəqabətin və istehsalçı müəssisələrin vergi və statistik uçotdan yayınması kimi neqativ proseslərin, xüsusilə də Reyestr qeydiyyatı və Mənşə Sertifikatı olmadan ixracının qarşısının alınmasını təmin edə bilər. Reyestr qeydiyyatı keçmiş xalçaların sərbəst ixracı məqsədi ilə Ekspertiza baxışından azad edilməsi həvəsləndirici amil ola bilər. Müəssisələrin nəzdində qədim naxışların öyrənilməsinə, yeni çeşnilərin hazırlanmasına, istehsal olunan xalçaların bədii tərtibatına, milli standartların tələblərinə, texnoloji xüsusiyyətlərinə və müəyyən olunmuş normativ göstəricilərin icrasına nəzarəti həyata keçirə biləcək Bədii Şura və ya Eksperimental-Bədii Laboratoriya yaradılması zəruridir.

- Ucuz işçi qüvvəsinin mövcud olduğu bir sıra xarici ölkələrdə istehsal olunmuş saxta, maya dəyəri nisbətən aşağı olan malların daxili bazara axını mənəvi dəyərlərimizin itirilməsinə yönəlməklə, yerli istehsalın azalmasına və ixtisaslı mütəxəssislərin mövcud iş yerlərinin itirilməsinə gətirib çıxarır, xalça istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin maliyyə vəziyyətini daha da gərginləşdirir və ümumilikdə isə maddi rifahın zəifləməsinə səbəb olur. Odur ki, xalça idxalına gömrük nəzarətinin gücləndirilməsi zəruridir. Hesab edirəm ki, gömrük və xalçaçı mütəxəssislərin iştirakı ilə xüsusi mexa-

- nizm - Gömrük tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi və sərtləşdirilməsi, gömrük rüsumlarının yüksəldilməsi hesabına ölkəyə xalça və ona aid xammal idxalının məhdudlaşdırılması üzrə normativ və direktiv sənədlər hazırlanmalıdır. Təbii ki, belə neqativ hallara qarşı mübarizədə ölkədə hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsinə də ehtiyac vardır. Məsələn, Avropada belə bir halların qarşısının alınması məqsədilə Avropa Birliyinin "Saxta məhsul istehsalına və idxalına qarşı mübarizə" haqqında Qanunu mövcuddur. Bu sahədə yarana biləcək effektiv mübarizə metodlarının tətbiqi üçün belə bir qanunverici sənədin Azərbaycanda da qəbul olunması zəruridir. Bildiyiniz kimi, Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Patent Əməkdaşlığı Sazişinə qoşulmuşdur. Hesab edirəm, artıq "Azərbaycan Xalçalarının Milli Müəlliflik hüququnun" müvafiq beynəlxalq təşkilatlarda (Beynəlxalq Əqli Mülkiyyət Təşkilatı, Patent, Müəlliflik hüququ və sair təşkilatlar) təsdiqlənməsinə şərait yaranmışdır. Bu məqsədlə Dövlət Metrologiya, Standartlaşdırma və Patent üzrə Dövlət Komitəsi və Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyi tərəfindən Milli Məclisə təqdim etmək üçün müvafiq sənəd hazırlanmalıdır. Ümumilikdə isə ucuz işçi qüvvəsi bol olan ölkələrdə saxta yolla toxudulan "Azərbaycan Xalçaları"nın istehsalına qadağalar tətbiq olunması məqsədlə müvafiq beynəlxalq təşkilatlara hökumət tərəfindən rəsmi müraciətin edilməsi zəruridir.
- Xalçaçılıq Sahəsinin davamlı inkişafı üçün Kadr hazırlığı siyasəti üzrə müvafiq layihələr və konsepsiya tətbiq edilməlidir. Əfsuslar olsun ki, Azərbaycanda özəlləşdirilən müəssisələrin böyük əksəriyyəti ya fəaliyyət yönünü dəyişmiş, ya da fəaliyyətini tamamilə dayandırmışdır. Lakin respublikamızın müxtəlif bölgələrində ixtisaslı kadr potensialı mövcuddur və bu kadrlar məhz, istehsalat şəraitində hazırlan-

mışdır. Gənc kadrlar arasında sənətə marağın yaradılması məqsədilə müəssislərdə müəyyən güzəştlər tətbiq edilməklə onların istehsalat şəraitində mütəxəssis kimi hazırlanması mümkündür. Belə ki, bu kadr hazırlığında ən səmərəli üsul sayılır. Lakin paralel olaraq, təhsil və peşə hazırlığı müəssislərində və Əmək və Əhalinin Sosial təminatı Nazirliyinin tətbiq etdiyi layihələr çərçivəsində kadr hazırlığı xalçaçılıq müəssisələrində bu sahəyə yönəldilmiş xərclərin azaldılmasına xidmət edir. Nəticə etibarlı ilə bütün hazırlanan kadrlar respublikanın əl xalçası sahəsinin toxucu tələbatının ödənilməsinə xidmət edir.

- Yerli xammal bazasının formalaşdırılması zəruriyyəti ilk növbədə xarici xammal bazarından asılılığı aradan qaldırır, xammal hazırlığı, o cümlədən boyaqçılıq ənənələrinin yaşadılması, yeni iş yerlərinin açılması, xammal alınmasına xərclənən xarici valyuta axınının qarşısının alınmasına və məhsulun maya dəyərinin azaldılmasına xidmət edir. Hal hazırda "Azərxalça" ASC-nin tabeçiliyində Sumqayıtda Öyirici-Boyaq kombinatı tikilməkdədir. Nəzərə alsaq ki, əl xalçalarımız əvvəllər yerli xammaldan istehsal edilirdi, deməli kadr potensialı da mövcuddur. Hesab edirəm ki, Bakının Zabrat qəsəbəsində yerləşən və 2007-ci ildə özəlləşdirilmiş, amma hal hazırda kimi fəaliyyətsiz müəssisəni geri almaqla bu məsələni daha az məsrəflə həll etmək mümkün idi.
- Əl xalça istehsalında hazırda nizamsızlığı aradan qaldırmaq məqsədilə normativ bazanın formalaşması, o cümlədən xammal sərfiyyəti, işəməzd əməkhaqqı tariflərinin və tələb olunan sair normativlərin müəyyən edilməsi və istehsalat tətbiqi zəruridir. Bu sahədə uzun illər mövcud olmuş normativ sənədlərdən istifadə etməklə yenidən normativlərin işləyib hazırlanması mümkündür. Milli xalçaçılıq ənənələrinin qorunması məqsədilə Əl xalça istehsalı sahəsində "Döv-

lət Standartlarının" tətbiqi çox vacibdir. Standartların tətbiqi əslində fəaliyyətin müəyyən çərçivədə məhdudlaşdırılmasına xidmət etmir. Əksinə, bu Milli ənənələrin qorunması ilə sağlam özül üzərində yeni-yeni naxışlardan bəhrələnən çox saylı yaradıcı əsərlərin əmələ gəlməsinə təkan verir. Bunun üçün əl xalçası istehsalında yaradıcı potensialın gücləndirilməsi məqsədilə və digər progressiv inkişaf yollarına təkan verəcək müsbətiçilər kimi bir sıra stimullaşdırıcı metodların tətbiqi zəruridir.

- Azərbaycan Xalçaçılıq Sənətinin əyani vəsait bazası kimi və dünyada qəbul edilmiş milli xalçaçılıq ənənələrini yaşadan mövcud zəngin çeşni nümunələrimizdən (istehsal üçün zəruri sayılan texniki xalça layihələri) səmərəli istifadə edilməlidir. Belə bir fond Azərbaycan Milli Xalça Muzeyində qorunub saxlanılır.
- Əl xalça istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin mütəxəssislərinin tərtib və təklif etdiyi Biznes Planların və sahənin ümumilikdə inkişafı və fəaliyyətinin sağlamaşdırılması üçün vacib olan konseptual təkliflərin əldə edilməsi və komissiyalarda araşdırılması mümkündür.
- Xalq sənətinin qorunub yaşadılması ümumxalq borcu olsa da, əsas məsuliyyət xalqı təmsil edən Dövlətin və onun Hökumətinin üzərinə düşür. Xalça sənətinin mövcud maddi, mənəvi və strateji xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, bu sənətin yaşadıldığı coğrafi və ənənəvi xüsusiyyətlərinə görə bizə daha yaxın sayılan bir sıra ölkələrdə, o cümlədən Türkmənistan və İranın təcrübələrinin mütəxəssislərimiz tərəfindən araşdırılması ümumi işin mütəşəkkil fəaliyyətinə və perspektivli inkişafına yardım edə bilər. Pakistan, Türkmənistan, İran və MDB-nin bir sıra ölkələrində xalq tətbiqi sənətinə edilən güzəştlərin araşdırılaraq Milli Xalçaçılıq sahəsinə tətbiqi mümkündür, (məsələn, Türkmənistan, Rusiya və Bela-

rusda xalq tətbiqi sənəti sahəsinə bir sıra güzəştlər, o cümlədən ƏDV və digər Vergi tətbiq edilmir, ixrac olunan xalça məhsulunun dəyərinin 10% məbləğində vəsait milli valyuta ilə ixracatçıya təşviq olaraq verilir.). Xalça və bu sahəyə aid yerli xammal istehsalının bərpası və ixracının subsidiya və ya güzəştli kreditlər hesabına stimullaşdırılması zəruridir. Xalça istehsalında əl əməyi tətbiq olunduğu üçün dövriyyə sürətinin aşağı olması nəzərə alınmaqla xalça istehsalçılarına, xüsusilə bu sahəyə aid xammal istehsalçılarına dotasiyalar, uzunmüddətli və güzəştli kreditlərin verilməsi zəruridir. Dünya xalça bazarında yaranmış durğunluğu nəzərə alaraq, (İran, Pakistan, Hindistan, Türkmənistan və digər xalça ixrac edən ölkələrin təcrübəsinə istinadən) 3–6 ay müddətinə və ya satıldıqca hissə-hissə dəyərinin ödənilməsi şərtilə xalça ixracında vədəli satışa icazə verilməsi ümumilikdə ixraca marağı artırmağa bilər. Mövcud Qanunvericiliyə uyğun olaraq vaxtı keçmiş vergi, sosial ayırmalar və sair borcların tamamilə silinməsi, kiçik həcmli xalça müəssisələri üçün Sadələşdirilmiş vergiödəmə sistemi üzrə anbar qalığına ƏDV-nin hesablanaraq borc kimi yüklənməsinin dayandırılması, xalq tətbiqi sənəti sahəsində fərdi yaradıcılıqla məşğul şəxslərə tətbiq olunan güzəştlərin, o cümlədən vergi tutulmaması kimi önəmli güzəştlərin xalça istehsal edən hüquqi şəxslərə də şamil edilməsi də sahənin maliyyə vəziyyətinin sağlamaşdırılmasına xidmət edir.

"Azərbaycan Respublikasında xalça sənətinin qorunması və inkişaf etdirilməsinə dair 2018–2022-ci illər üçün Dövlət Proqramının tətbiqi son dövrlərdə ölkə rəhbərliyinin diqqəti və səyi nəticəsində intibah dövrünü yaşayan, Azərbaycan Xalq Tətbiqi Sənətinin ən mühüm sahəsi olan xalçaçılığın inkişafına çox dəyərli töhfə olmaqla yanaşı, həm də sərbəst əmək qüvvələrinin, xüsusilə də qadın əməyinin faydalı istiqamətə

yönəldilməsi, regional iqtisadi inkişafın və bölgələrdə əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsi baxımından da əvəzsiz və zəruri addımdır. Respublikamızın müxtəlif bölgələrində davamlı olaraq yeni-yeni xalça müəssisələrinin yaradılması buna bariz nümunədir. Azərbaycan Mədəniyyətini təmsil edən bir sıra irsi dəyərlərin dünya miqyasında təbliğ olunması, eləcə də belə dəyər verilən sahələr içərisində xalçaçılığın da mövcudluğu tarixin dərinliklərindən günümüze qədər qorunub saxlanılmış sənətimizin gələcəkdə də davamlı olaraq yaşayacağına ümidlər vardır. Doğma Azərbaycanımızda dövlətimiz, o cümlədən hər bir vətəndaş tərəfindən sənətə və sənət adamlarına daima qayğıkeş və humanist münasibət mövcud olmuşdur. Odur ki, əl xalça istehsalının inkişaf perspektivlərinin öyrənilməsinə, bu sahədə gedən proseslərin daim nəzarətdə olacağına və qayğı ilə əhatə olunacağına əminəm.

ƏDƏBİYYAT:

1. Мустафаев А. Традиционное ковроделие в Карабахе. // журнал İRS, 2006, № 24, с. 35.
2. Səlimzadə S., Nuriyev Ə. Azərbaycan xalçalarının texnologiyası. – Bakı, Şərq-Qərb, 2011.

Alisafa Nuriyev

Hand carpet making in Azerbaijan: Problems and future directions of development

For the Azerbaijani people, carpet weaving is an area of culture in which its rich spiritual world, worldview and aesthetics are reflected. Each region of Azerbaijan is famous for its original carpets and rugs, characteristic of this particular zone. Local carpet weaving schools existed mutually influencing and enriching each other in Azerbaijan. The paper sets out a brief

history of carpet weaving in Azerbaijan over the past 100 years, as well as indicates some relevant problems and directions of development of this industry.

Key words: Carpets of Azerbaijan, carpet school, regional features, raw materials in the production of handmade carpet weaving, economic indicators.

Алисафа Нуриев

Ручное ковроделие в Азербайджане: проблемы и будущие направления

Для азербайджанского народа ковроделие является той областью культуры, в которой нашли отражение его богатый духовный мир и эстетическое мировоззрение. Каждый регион Азербайджана славится самобытными коврами и ковровыми изделиями, свойственными именно этой зоне. В Азербайджане существовали взаимно влияющие и обогащающие друг друга локальные школы ковроткачества. В докладе помимо краткой истории ковроткаческого ремесла в Азербайджане за последние 100 лет, также излагаются некоторые актуальные проблемы и указываются направления развития этой отрасли.

Ключевые слова: ковры Азербайджана, региональные особенности, сырье в производстве ручного ковроделия, экономические показатели.